

ԱՐԴԻԻՆԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ԵՐԵՔ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

ԲՆՈՒՔԻՆ, աժխասանք եւ դրամագլուխ:

Ի՞նչ է հարկաւոր որեւէ իր արդիւնագործելու համար *): Ուշադրութիւն դարձրէք, օրինակի համար, պատուհանի վրայ: Ի՞նչ պէտք է ունենալ՝ արդիւնագործողը, ի՞նչ պէտք է նա ա-
նէր, որպէսզի պատրաստէր այդ առարկան: Նախ և առաջ նը-
րան հարկաւոր էր նիւթը. փայտ, ապակի, փական, մեխեր,
սոսիքն՝: Նա չէր կարող պատուհան շինել, եթէ նա չունենար
այդ բոլորը, բոլոր այն նիւթը, որ նա վերցրեց բնութիւնից:
Բայց բնութիւնը նրան միայն այդ չտուեց. եթէ չլինէր բնու-
թեան ոյժը, մեխերը չէին ծակիլ տախտակը, շրջանակը չէր
պահուիլ իր տեղում: Եթէ չլինէր տաքութեան ոյժը, չէր կարե-
լի երկաթը ծեծել: Ուրեմն, նախ և առաջ արդիւնագործին օգ-
նում էր բնութիւնը: Նա տուաւ նրան նիւթ և ոյժեր: Ոչ մի
արդիւնագործութիւն հնարաւոր չէ առանց բնութեան այդ բա-
րիքների: Յետոյ, միանգամայն պարզ է, որ այդ բոլոր նիւթը
չէր կարող պատուհան դառնալ առանց արդիւնագործողի մշակու-
թիւն: Մշակութեամբ, աշխատանքով մարդու ռանգը եւս և ի-
րար կպցնում տախտակները, պատրաստում և դամւում մե-
խերը, մտցնում ապակիները և այլն: Վերջապէս, արդիւնագոր-
ծողը չի կարող նիւթից պատուհան շինել լոկ ձեռներով: Նրան ան-
հրաժեշտ է կացին, սղոց, գործիքներ, ալմաս. նրան հարկաւոր
է արհեստանոցի համար սենեակ: Մի խօքով, պատուհան
շինելու համար, նրան հարկաւոր է, որ նախօրօք որոշ՝ աշխա-
տանք գործադրուէ՝ գործիքների, մեքենաների, շինութիւնների
և նման բաների վրայ: Ահա նախընթաց աշխատանքի այդ արդիւնքը
կոչւում է կապիտալ:

Այդպէս ուրեմն, արդիւնագործելու համար անհրաժեշտ են.
բնութեան բարիքները, աշխատանքը եւ կապիտալը: Բացի դրանից

*) Քաղուած է Կարըշիի «Экономическія бescды» գրքից:

մենք գիտենք, որ ընտելանը ազդում է մարդկանց տնտեսական գործունեութեան վրայ ոչ միայն նրանով, որ նիւթ և ոյժեր է տալիս, այլ և այլ ուրիշ կերպ (մտաբերենք կլիմայի ազդեցութիւնը): Ծանօթանանք ուրեմն արդիւնագործութեան նկատմամբ նախ և առաջ ընտելան, ապա՝ աշխատանքի և, վերջապէս, դրամագլուխ կամ կապիտալի ազդումները հետ:

1. ԲՆՈՒԹԻՒՆ

Բնութեան քաղիքներից օգտուելու եղանակը:

Ինչպէս արդէն ասուած է, առանց ընտելեան բարիքների մարդս անկարող է զարգացնել իր արդիւնագործունեութիւնը: Ես մի քիչ վերև ասացի որ ընտելանը տալիս է նրան նիւթ և ոյժեր, որոնցով նա օգտուում է: Մարդս, ուրեմն, ննջարկում է իրան այդ ոյժերը և նիւթերը՝ իր նպատակներին հասնելու համար: Արդ, ինչպէս է այդ նա անում: Ինչպէս է կտրող մարդ ենթարկել իրան կամ նուաճել ընտելանը:—Առաջ կարծում էին թէ մարդ ստիպում է, շինում է նոր նիւթ, որ մինչև նրա աշխատանքը գոյութիւն չունէր: Առաջ ասում էին, որ եթէ երկրագործը գցել է հողը մի հատիկ, իսկ ստացել հունձի ժամանակ մէկի փոխարէն հինգ հատիկ, ուրեմն իր աշխատանքով նա ստեղծել է չորս նոր հատիկներ: Տեսնենք իրաւացի է այդ: Նախ քան հատիկը ցանելը, երկրագործը հերկում է հողը: Ինչո՞ւ է նա այդ անում: Որովհետև նա գիտէ որ հատիկը ծիւ կ'արձակի միայն այն ժամանակ, երբ նա կ'ենթարկուի հողի յատկութեան և խոնաւութեան ազդեցութեան: Հողը պէտք է փոշիոջ դարձնել, յետոյ գցել սերմը և ապա ծածկել նրան հողով—միայն այն ժամանակ նա կը սկսի աճել: Ուրիշ խօսքերով, մարդս իմացաւ թէ ինչ պայմաններում ընտելեան օրէնքներով սերմը կարող է զարգանալ: Մարդը մատակարարում է սերմին այդ պայմանները, իսկ ընտելանը ինքը կը տայ սերմին աճում: Յօդունը աճում է ոչ մարդու կամքով, այլ ընտելան անփոփոխ օրէնքներով: Մարդս միայն կարողացաւ գործադրել այդ օրէնքները իր նպատակին—հաց ստանալու համար: Յետոյ, հաւաքելով հունձը, նա կրում է հատիկները ջրաղաց: Այնտեղ նա հատիկները տեղաւորում է երկու ծանր քարերի արանքում, որովհետև նա գիտէ որ մէկ քարի պտտելով միւսի վրայ հատիկը տրորուելու է ծանրութեան օրէնքի համաձայն: Մարդս գիտէ որ հատիկը պիտանի է ուտելու համար միայն այդ կերպ տրորուելուց յետոյ: Նա գիտէ, որ առանց հացի նա անկարող է ապրել: Այդ բոլոր գործունեութիւնների մէջ մարդ

միայն օգտուում է արդէն պատրաստի, ոչ իրանից ստեղծուած բնութեան ոյժերից, նա հակադրում է մէկ ոյժը միւսին և դրանով ստիպում է աշխատել իր համար: Յետոյ, հողի մասնիկները ամուր շաղկապուած են իրար: Մարդը գիտէ որ այս շաղկապումը անկարելի է քակել բութ գործիքով (օբինակ երկաթէ ձողով), նա գործ է ածում սուր գործիք (գութանի խփը): Աշխատող անասունների կամ շոգու (կան և շոգեշարժ գութաններ) ոյժով նա յաղթում է հողի մասնիկների շփումը խփին: Ջրադացքարի ճնշման ոյժով նա յաղթում է հէնց իրա հատիկի մասնիկների ընդդիմադիր ոյժը և դարձնում նրան փոշի, որ կոչւում է ալիւր: Մարդ գիտէ որ երկրի ձգողական ոյժի շնորհիւ գետերի ջուրը հոսում է ներքե հունի թեքուածութեամբ, որ ջուրը վերե հոսել չի կարող: Նա փոխում է ջրի ճանապարհը, ամբարդակ է շինում գետի լայնութեամբ և ջուրը ստիպում է հոսել միայն փոքրիկ առուով, որի վերջում դնում է ջրադացի փռոտներ: Ջրի անկման ոյժը դրանից աւելանում է այն աստիճան սր սկսում է շարժել փռոտներ: Դամելով պատի մէջ մեխը մարդս գիտէ որ մեխը կարող է պահել որոշ ծանրութեան կախուած իր, շնորհիւ պատի մասնիկների և մեխի մէջ շփման ոյժի: Ցանկանալով իր կերտուածներին համար փայտ ստանալ, մարդը խախտում է ծառի մասնիկների շաղկապման ոյժը սուր գործիքով (տապարով) և ստիպում է ծառին վայր ընկնել գետին երկրի ձգողական ոյժի պատճառով: Դուք տեսնում էք որ այդ բոլոր դէպքերում մարդը չի ստեղծում ոչ նիւթ, ոչ ոյժ: Եւ ծառը, և ապակին, և գետը, և ջրադացի քարը, և ձգողական ոյժը, և շրջիւմը և մասնիկների շաղկապումը, և տաքութիւնը, և խոնաւութիւնը—այդ բոլորը արդէն գոյութիւն ունէր բնութեան մէջ մինչև մարդը. գոյութիւն ունի և պիտի գոյութիւն ունենայ մինչև այն ժամանակ, մինչև որ գոյութիւն ունի այն աշխարհը, որի մէջ մենք ապրում ենք: Մարդը այդ բոլորից ոչինչ չի ստեղծել, ոչինչ էլ չի կարող ստեղծել: Բնութեան ոյժերի շնորհիւ հատիկը ծլեց և հասունացաւ, աղացուեց ալիւր և հաց դառաւ: Բնութեան ոյժերի շնորհիւ եղնեքն և ձիաները, քաշելով իր անց ետևից գութանը, պատրաստում են հողը երկրագործի համար: Բնութեան ոյժերի շնորհիւ ջրադացը գործում է, մեխը պահում է ծանրութիւնը, ծառը կտրւում և տապալում է: Ուրեմն ի՞նչ է անում մարդը: Նա նախ և առաջ ուսումնասիրում է բնութիւնը: Նա գիտութեան և փորձի ճանապարհով իմանում է թէ ի՞նչպէս ամենադիւրին կերպով—ժամանակի, ոյժի եւ աշխատանքի նուազագոյն սպառումով—իր օգտին

բանեցնել բնութեան նիւթերը և ոյժերը, ինչպէս հակադրել սրանցից մէկը՝ միւսին որպէս զի ստացուի այն աղդեցութիւնը, այն առարկան որ նրան հարկաւոր է: Եւ մարդը միայն այդ կարող է անել բնութեան հետ իր արդիւնադորժական աշխատանքում և աւելի ոչինչ: Որքան շատ է մարդ իմանում, որքան նա աւելի զարգացած է, այնքան նրա աշխատանքը արդիւնաւոր է, այնքան հեշտ է նա ենթարկում իրան բնութիւնը:

2. Ա Շ Խ Ա Տ Ա Ն Ք

Աշխատանքի նշանակութիւնը մարդկանց արդիւնագործութեան մէջ.—Տրեսնական աշխատանք. ա) ծրագրաւորութիւնը բ) նիւթական պահանջների գումարում. գ) նիւթականութիւնը.—Տրեսնական աշխատանքի որոշումը.—Աշխատանքի գումարը եւ արդիւնաւորութիւնը.—Աշխատանքի գումարի փոփոխութեան պայմանները հասարակութեան մէջ. ա) ազգայնականութեան դատաւորութիւնը բ) սոցիալականութիւնը. գ) օրգանիզմի միջին պիտանիւթները աշխատելու մէջ. դ) նիւթականութիւնը. ե) արդիւնաւոր մեկնելի բանակը.—Տրեսնական աշխատանքի արդիւնաւորութիւնը, նրա պայմանները. ա) աշխատանքի բաժանում. Պարզ եւ բարդ հոտադրութիւնը. բ) աշխատանքի ազատութիւնը. գ) աշխատանքի գործիքների պատկանելիութիւնը. դ) Դիսկրիմինացիան.

Այդպիսով, բնութիւնը տալիս է մարդուն նիւթ և ոյժ: Դրանցից մարդ պէտք է ճարի իր համար ըտլորը, ինչ որ նրան հարկաւոր է իր գոյութիւնը պահպանելու համար: Ինչպէս է այդ նպատակին հասնում: Աշխատանքով: Քամին անօգուտ է մարդուն մինչև այն պահը, մինչև որ մարդ աշխատանքը չգործադրի քամազաց շինելու շոգու. ոյժը—մինչև շոգեշարժ շինուելը, երկաթահանքը—մինչև նրա մշակումը և մինչև որ դարբինը կամ փականագործը չհնդնի նրա վրայ իրանց աշխատանքը: Բնութիւնից մարդուն մատակարարող համարեա թէ ամեն բան չի բերում նրան այն օգուտը, որ կարող էր բերել մինչև նրա վրայ որոշ քանակի աշխատանք դնելը: Մինչև անգամ գետի մակերևոյթի վրայ լողացող ձուկը օգտակար է դառնում միայն այն աշխատանքից յետոյ, որ գործ է դրած նրան բռնելու և ուտելու համար պատրաստելու համար: Հասարակածի տակ ամենափառլթամ բնութեան մէջ մարդ պէտք է սովից և ծարաւից մեռնի եթէ ընտելուէ աշխատելու հետեաքար, աշխատանքը տալիս է մարդուն բնութիւնից արտադրած օգտակարութիւններ: Համարեա ամեն մի օգտակար առարկայ այդպիսին է դառնում միայն նրանից յետոյ, երբ որ և է մէկը աշխատի այն բանի վրայ, որ նրան շինի, կամ գոնէ այն բանի վրայ որ նրան գործադրի մարդու կարիքների համար: Իրաւ է, ոչ ոք չի աշխատում արեգակի

լոյսը արդիւնագործելու վրայ, Այդ—մէկն է այն սակաւաթիւ բարիքներից, որոնք տրւում են բոլոր մարդկանց անխտիր: Բայց նոյն իսկ նրանից կարելի է հանել բոլոր հնարաւոր օգուտը միայն աշխատանքով: Որպէս զի նա օգտակար լինի, օրինակ, հացաբոյսերի աճեցման համար, նախ և առաջ պէտք է աշխատանք սպառել հողը հերկելու և սերմ ցանելու վրայ: Ոչ ոք չի աշխատում այն բանի վրայ որ գետում ջուր լինի: Բայց ջրից բոլոր այն օգուտը ստանալու համար, որ նա կարող է տալ, պէտք է, օրինակ, նախ աշխատանք բանեցնել որպէս զի ջրաղաց շինուի հատիկներ աղալու նպատակով, նաև շինուի մարդկանց և ծանրոցներ տեղափոխելու և այլն: Զարգացած մարդը գիտակցում է աշխատանքի այդ ամենամեծ նշանակութիւնը մարդկանց համար և խոնարհւում է նրա առաջ:

Բայց ամեն տեսակի աշխատանքը չէ ծառայում մարդկանց արդիւնագործութեան մէջ: Յաճախ կարելի է աշխատել այնպէս, որ աշխատանքի արդիւնքը չի լինի ոչ մի իր, որ մարդկանց արդիւնագործութեան նպատակն է: Նայէք, օրինակ, այն մարդու վրայ, որ գնում է աննպատակ, անծրադիր գրօսնելու: Նա, ի հարկէ, աշխատանք է բանեցնում: Նա զօռում իր մրկանները է, կարող է շատ յոգնել, եթէ գրօսանքը երկար տևի: Սակայն աշխատում է նա արդիւնագործութեան նպատակով, ի հարկէ՝ ոչ: Նայէք, յետոյ, մանուկի վրայ, որ գնդակ է խաղում: Միթէ նա չի տքնում: Ի հարկէ տքնում է—և աշխատութիւնը շատ օգտակար է նրա առողջութեան համար: Եթէ դուք մարմնամարզական վարժութիւններ էք կատարում—այդ շատ օգնում է ձեր մարմնի զարգացման: Բայց ձեր ալդ աշխատանքը և մանուկի աշխատանքը արդեօք մի բանով տարբերւում է այն աշխատանքից, որ գործադրում է արհեստաւորը արհեստանոցում: Իհարկէ, սաստիկ տարբերւում է: Այստեղ աշխատանքի արդիւնքը լինում է իր, որ հարկաւոր է մարդուն, որ կարելի է վաճառել և ձեռք բերած փողով հաց գնել, հագուստ—և առհասարակ ամեն բան ինչ որ հարկաւոր է ապրուստի համար. իսկ այնտեղ ոչ մի այդպիսի իր չի ստացւում, և եթէ մարդիկ կեանքում պարապէին միայն մարմնամարզութեամբ ոչինչ չէին ստանալ, ինչ որ հարկաւոր է նրանց գոյութիւնը երկարելու համար: Նրանք չէին իմանալ արդիւնաբերական գործունէութիւն: Վերջապէս, կայ ևս աշխատանք, որ չի վերաբերում այդ գործունէութեան: Դա մտաւոր, հոգեկան աշխատանքն է:

Եթէ դուք արհեստանոցում պատրաստել էք դուլթան կամ մեքենայ, դուք պատրաստել էք նոր իր, որ ծառայում է մարդուն նոր աշխատանքի համար:

Եթէ դուք կարկատեցիք հնացած տափանք—դուք գործադրութեան համար ոչ պիտանի առական դարձրիք պիտանի։ Եթէ դուք շինեցիք նոյն իսկ ոչ հարկաւոր կամ առհասարակ ոչ կարևոր իր—դիցուք որեւէ խաղալիք,—կը գտնուի մարդ որ կը գնի այն իր երեխաների զուարճութեան համար։ Դուք պատրաստեցիք նրան համար առարկայ, որին նա տալիս է որոշ գործադրութիւն։ Մի խօսքով, ձեզ մօտ իրեւաշխատութեան արդիւնք միշտ երևան է գալիս որեւէ իր, մարդու համար օգտակար կամ ախորժելի։ Եւ այդպէս է լինում իւրաքանչիւր աշխատանքի արդիւնքը այնտեղ, ուր մարդ արտայայտում է իր արդիւնադորձունէութիւնը։ Եւ երկրագործը մարդկանց մատակարարում է երկրի նորանոր պտուղներ, և ջուլհակը հայթայթում է նւրանց նոր կտորներ, մահուդ, և վաճառականը տանում է այնտեղ, ուր նրանք չկան,—հետեւաբար, աւելացնում է այդտեղ մարդկանց հարկաւոր իրերի քանակութիւնը։ Բայց այդ բանը չկայ մարդկանց մտաւոր գործունէութեան մէջ։ Ուսուցիչը, օրինակ, որ սովորեցնում է մանուկներին, բժիշկը, որ բժշկում է հիւանդներին, ոչ մի նոր իր մարդուն չեն մատակարարում։ Ուսուցիչը ուսուցանում է նրա համար, որ աշակերտները աւելի շատ տեղեկութիւններ ձեռք բերեն։ Բժիշկը բուժում է որ հիւանդները առողջանան։ Իսկ ինչի՞ համար են աշխատում երկրագործը, վարպետը, ջուլհակը։ Որպէսզի իրանց համար մի կտոր հաց ճարեն։ Ուսուցիչը, բժիշկը ռոճիկ են ստանում նրա համար, որպէսզի նրանք ապահովուած լինելով անհրաժեշտ բաների մէջ կարիք չունենան արդիւնաբերական զործունէութեան մը։ Եթէ նրանք վարձ չստանային իրանց աշխանքի համար, նրանք պէտք է զբաղուէին երկրագործութեամբ կամ արհեստով և այլն, այսինքն ժամանակ չէին ունենալ ուսուցանել և բուժել։ Դրանց այդ պաշտօնների վրայ են դնում ոչ նրա համար որ նրանց ռոճիկ տան, այլ նրա համար որ նրանք սովորեցնեն, բժշկեն և ուրիշ բանով չզբաղուեն։ Երկրագործը, վարպետը, ջուլհակը իրանց գործունէութեան մէջ այլ նպատակներ չունեն քան ապրուստ հայթայթելը։ Վարպետը գութան է շինում ոչ նրա համար որ դրանով օգուտ բերի ուրիշներին, այլ նրա համար, որ վաճառելով այդ գութանը իր համար օգուտ ստանայ։—«Ոչ միայն հացիւ կեցցէ մարդը։ Մարդկանց նոյնպէս անհրաժեշտ է ունենալ ուսուցիչ և բժիշկ, ինչպէս և մի կտոր հաց։ Չի կարող մարդկային հասարակութիւնը ապրել առանց այն որ չունենայ իրան ուսուցանող և բժշկող մարդիկ։ Գիտութիւնը կը սովորցնի մարդկանց աւելի արդիւնաւոր աշխատել, առողջութեան պահպանութիւնը նպաստում է աւելի ժամանակ գործադրել աշխատանք

քի վրայ: Սակայն այդ բոլոր մարդկանց աշխատանքը չի մտնում այն գիտութեան կազմի մէջ, որ նուիրուած է միայն արդիւնաբերական գործունէութեան ուսումնասիրութեան:

Ուրեմն, հրն է տնտեսական աշխատանքը: Առաջինը, այդ աշխատանքը պէտք է կատարուի որոշ պլանով, տանի որոշ նշապատակի, որ ունի բանուորը: Ուստի նա կոչուում է—պլանով կատարուած կամ ծրարահամեմատ: Սկսելով շինել արօր վարպետը գիտէ որ արօր է շինում և ոչ թէ մի այլ բան: Երկրորդ՝ աշխատանքի նպատակը պէտք է լինի անպատճառ որեւէ իր, որ գոհացնում է մարդկանց որեւէ պահանջ: Որքան որ և պահանջ մօտ է առաջնակարգ պահանջներին, այնքան և նրան գոհացում տուող աշխատանքը, իհարկէ աւելի կարեւոր է: Վերջապէս, երրորդ՝ այդ աշխատանքը պէտք է լինի ոչ միաւոր, ոչ հոգեւոր, այլ ֆիզիկական, որի հետեանքը որեւէ օգտակար կամ ակորթեղի իր է: Այլ կերպ այդ աշխատանքը կոչուում է մկանային (մուսկուլային): Ահա աշխատանքի այն երեք յատկութիւնները, որոնցով մենք իմանում ենք, գոհացնում է արդեօք նա մարդկանց արդիւնաբերական գործունէութեան: Այն աշխատանքը որ ունի այդ յատկութիւնները՝ կոչուում է տնտեսական: Ուրեմն թիւ է տնտեսական աշխատանք: Դա ֆիզիկական, որոշ պլանով կատարուած, մարդկանց նիւթական պահանջներին դոհացում տուող աշխատանքն է:

Ոչ բոլոր մարդիկ միատեսակ են աշխատում: Ոմանք շատ են աշխատում, ոմանք—քիչ: Ոմանք հասցնում են շատ բան շինել, քան ուրիշները, միւսին ժամանակի ընթացքում: Երեւան, տղան չեն կարող այնքան գործ կատարել, որքան հասակաւորը. յաճախ աօներ սիրողը—այնքան, որքան աշխատասէրը, մեքենաների հետ վարուելու մէջ ապիկարը այնքան, որքան կարողը: Վայրենին երբեմն կուշտ է նրանով, որ բռնում է ձուկ, և այդ նրանից քիչ ժամանակ է խլում, իսկ բանուորը երբեմն սպիպուած է աշխատել 16—18 ժամ օրեկան, որպէսզի մի կտոր հաց հայթայթի: Ուրեմն, մէկը աշխատում է շատ, միւսը քիչ, այլ խօսքերով մէկի աշխատանքի փոխարը աւել է, միւսինը պակաս:—Յետոյ, որեւէ վայրենի գազանորս կէս օրից պակաս չի գործադրում որ մի որս վայր գցի, որով կերակւում է, իսկ նոյն ժամանակամիջոցում բանուորը գնդասեղային գործարանում կարող է մի քանի հազար գնդասեղների պատրաստել և այլն: Ուրիշ խօսքերով, մէկը աւելի աշոգակ, արգասաւոր է բանում, կարողանում է աւելի շատ բան շինել, աշխատում է, այսպէս ասած, աւելի արդիւնաւոր, քան միւսը: Հետեւաբար, աշխատանքի փոխարը եւ արդիւնաւորութիւնը հասարա-

կութեան մէջ կարող են չափազանց մեծ չափերով փոփոխուել:—Տեսնենք ինչ պայմաններից է կախուած:—Սկսենք ամենադժուար պայմաններից, որոնք աւելացնում են կամ պակասեցնում մարդկանց աշխատանքի լուծարը (սոււմման):

1. Այգպիսի պայմաններից է նախ և առաջ մարդկանց բաժանուր ըստ տարիքի: Ամենից շատ է ընդունակ աշխատանքի, ամենից ամուր, ուժեղ է լինում մարդ 25—45 տարեկան ժամանակը: 15—25 տարիքում ոյժերը աւելանում են, սակայն դեռ բոլորովին չեն հասնում զարգացման: 45—60 ոյժերը թուլանում են, թէև դեռ չի հասնում զառաժուլիւնը: Մինչև 15 և 60-ից անց մարդս համարում է բոլորովին անպէտք մշտական աշխատանքի: Ակներև է որ այն հասարակութիւնը, որի մէջ 25—45 տարիք ունեցող մարդկանց թիւը դիցուք, 40% է, կարող է աշխատանքի աւելի մեծ գումար տալ, քան այն, որի մէջ այդ թիւը 30% կամ 40% է: Որքան քիչ է հասարակութեան մէջ երեխաների, պատանիների և ծերերի թիւը համեմատած չափահասների, այնքան աւելի է նա կարող աշխատել, այնքան նրա կազմը տնտեսապէս ձեռնտու է:

2. Երկրորդ պայման պէտք է դնել մարդկանց բաժանուր ըստ սեռի: Կինը տղամարդուց թոյլ է և կարող է առհասարակ նրանից աւելի պակաս բան շինել: Այն հասարակութեան կազմը, որի մէջ 100 տղամարդուն ընկնում է, օրինակ, 106 կին, աւելի քիչ է ձեռնտու, քան այն հասարակութեան կազմը, որի մէջ 100 տղամարդուն ընկնում է, օրինակ, 98 կին:

3. Երրորդ պայմանն է հանդիսանում մարմնի կազմի կամ օրգանիզմի ախտանշաններ աշխատելու նկատմամբ: Տարբեր մարդկանց օրգանիզմներ տարբեր ունակութիւն ունեն դէպի աշխատանքը: Մէկը չի կարող անել այն բանի կէսը, ինչ որ կարող է շինել միւսը: Այգպիսի տարբերութիւն լինում է ոչ միայն զանազան մարդկանց մէջ, այլև մինչև անգամ ժողովուրդների: Նկատուած է, օրինակ, որ զարգացած ժողովուրդները՝ եւրոպացիները, աւելի ընդունակ են աշխատանքների, քան Աւստրալիացի վայրենիները: Անգլիական բանուորը սովորաբար աւելի ուժեղ է քան ֆրանսականը, յունականը աւելի ուժեղ է քան թիւրքականը: Մարդու մտաւոր զարգացումը աւելացնում է սէրը դէպի աշխատանք, իսկ աշխատելու ուղղորդիւնը զարգացնում է մարդկանց ոյժերը և աւելացնում է այդ ոյժերը ծնողներից երեխաներին անցնելով: Որքան մարդիկ աւելի են զարգացած և որքան աւելի են յարգում աշխատանքը, այնքան աւելի է աճում նրանց օրգանիզմի պիտանութիւնը՝ դէպի աշ-

խատանքը, այնքան, ուրեմն, աւելի ծեռնտու է տնտեսապէս այդպիսի հասարակութեան կազմը:

4. Աշխատանքի քանակը պայմանաւորող յետագայ հանգամանքը հասարակութեան մէջ, որ մենք կը յիշատակենք, ազգաբնակութեան հիւանդոտութիւնն է: Որքան շատ են մարդիկ հիւանդանում, այնքան աւելի է կորչում նրանց մօտ աշխատելու ժամանակը: Որքան ազգաբնակութիւնը աւելի առողջ է, այնքան նա աւելի է կարող ընել ինչքան քիչ է մի երկրում խուլերի, կոյրերի, համբերի և խելագարների թիւը, այնքան աւելի է նրա մէջ իսկական բանուորների թիւը: Սակայն միայն դրանցմով չէ հասարակութիւնը կորցնում իր աշխատանքի գումարը աւելացնող մարդկանց: Իւրաքանչիւր մարդ հիւանդանում է: Որքան աւելի լաւ է նրա բնակարանը, կերակուրը, հագուստը, որքան աւելի սակաւ է նա ուժից վեր աշխատում, այնքան աւելի սակաւ է նա հիւանդանում: Որքան աւելի վատ է ապրում, խմում, ուտում, հագնւում, որքան աւելի վատ է օդը, որով նա շնչում է, որքան աւելի յաճախ է նա ստիպուած աշխատել ուժերից վեր, այնքան աւելի յաճախ է նա հիւանդանում այնքան շատ է աշխատանքի համար ժամանակ կորչում նրանից: Վատ սնունդի, վատ բնակարանի, օդի շնորհիւ մարդու օրգանիզմը չի կարող զարգանալ այնպէս, ինչպէս նա կը զարգանար լաւ ապրուստի պայմաններում: Գործը աւելի վատ է կատարւում, հիւանդութիւնները աւելի յաճախ են նրան այցելում: Այնքան աւելի է աճում հասարակութեան մէջ աշխատանքի քանակը, որքան աւելի լաւ է ապրում նա, ով աշխատում է: Յետոյ, պէտք է նկատել, որ առհասարակ ընդ որ պայմաններում հիւանդոտութիւնը փոփոխւում է տարիների ընթացքի հետ միասին: Ամենից պակաս է հիւանդանում հասակաւոր մարդը, այն է 30—40 տարեկանը: 25—30 և 40—45 աւելի յաճախ են հիւանդանում, իսկ պատանիներն ու ծերերը—աւելի ևս շատ: Ամենից շատ հիւանդանում են երեխաները: Պարզ է, որ կրկին մենք հանդիպեցինք մեր առաջին պայմանի հետ և կրկին կարող ենք կրկնել, թէ որքան աւելի է հասարակութեան մէջ չափահասների թիւը (միւս տարիքների հետ համեմատած) և, աւելացնենք՝ որքան աւելի շատ են 30—40 տարեկան մարդիկ, այնքան այդ հասարակութեան կազմը տնտեսապէս աւելի աջողակ է:

5. Առաջ գնանք և միանգամայն պարզ կը լինի որ տնտեսական աշխատանքի գումարը աճում է այն երկրում, ուր մարդկանց աւելի մեծ թիւ է զբաղուած արդիւնաբերական գործունէութեամբ: Այն երկիրը, որի մէջ 100 բնակչին, օրի-

նակ, ընկնում է 90 երկրագործ, արհեստավոր և այլն, նա ունի տնտեսապէս աւելի աշտղակ հասարակական կազմ, քան այն, որին ընկնում է, դիցուք, 75: Եւ արդէն ասացի որ հասարակութիւնը անկարող է մնալ առանց այն մարդկանց, որոնք ապրում են մտաւոր աշխատանքով: Սակայն որքան այդպիսիների թիւը աւելի է, այնքան այդ հասարակութեան մէջ պակասում է տնտեսական աշխատանքը: Միաժամանակ, արդիւնքի քանակը աւելանում է այնտեղ, ուր նաև երեխաները մասնակցում են չափահասների աշխատանքներում: Երեխաների համար ֆնասակար է բանել գործարաններում: Նրանց օրգանիզմը չի տանում երկարատեւ աշխատութիւնը վատ օդի մէջ—բազմաժարդ բանուորների պատճառով: Այդ պատճառով համարեա ըստ երկրներում մանուկների աշխատանքը գործարաններում արգելւում է: Սակայն նրանց աշխատութիւնը տանը, նրանց օգնութիւնը ծնողներին ընտանիքում չի կարող այնքան յոգնեցնող և ֆնասակար լինել: Ահա ինչու որքան աւելի է երկրի մէջ տնային արհեստանոցների թիւը, տնիքում տրուած աշխատանքները, փոխարէն մեծ ֆարրիկներում և գործարաններում, այնքան աւելի կարող է աճել այդ երկրում աշխատանքի քանակը:

6. Վերջապէս, աշխատանքի քանակը նուազում է այնքան աւելի, որքան շատ տօներ է ազդաբնակութիւնը կատարում: Կան տեղեր (Գերմանիայում), ուր դեռ մի քիչ առաջ տարին 100 օրից աւելի էին տօնում, ուր, հետևաբար, բանում էին տարուայ $\frac{1}{3}$ -ից մի քիչ աւելի: Մեզանում Ռուսաստանում մի քանի տեղերում կարելի է տարին 150 տօն օրերից աւելի հաշուել կամ միայն տարուայ $\frac{2}{3}$ է մնում բանելու: Ոչ սակաւ տօնում են այնպիսի տօներ, որոնց կատարումը բնաւ չի սահմանուած եկեղեցուց և նոյնիսկ այնպիսիները, որոնք ուղղակի հետևանք են տգիտութեան և սնահաւատութեան («Палкопы», «Освящение Царя-града» և այլն): Այդպիսի տօների թիւը կրճատւում է միայն մարդկանց զարգացմամբ և սեփական շահերի հասկացողութեամբ:

Վերջապէս, առհասարակ, որքան աւելի է աճում երկրի մէջ կրթութիւնը, զարգացումը, այնքան աւելի են սկսում յարգել աշխատանքը, և այնքան աւելի է աճում հասարակութեան մէջ նրա տնտեսական աշխատանքի գումարը:

Մենք ծանօթացանք այն պայմանների հետ, որոնցից կախուած է հասարակութեան մէջ աշխատանքի դումարը: Անցնենք այն պայմաններին, որոնցից կախուած է աշխատանքի արդիւ-

նաւտուծիւնը, նրա որակը: Տեւնենք, ինչու մէկը, նոյքան ժամանակ բանելով, աւելի շատ և աւելի լաւ բան կը շինի, քան միւսը: Պէտք է նախ և առաջ ասել, որ այդպիսի պայմաններ շատ են և նրանց բոլորը քննել ոչ մի հնարաւորութիւն չկայ: Քիչ են միթէ պատճառները, որոնցից կեանքի մէջ մարդը աւելի լաւ կամ աւելի վատ է բանում: Ամեն մէկը այդ տեսել է իր շուրջ և նոյնիսկ փորձել է ինքն իր վրան: Նոյն մարդը այսօր լաւ է աշխատում, վաղը վատ: Մենք կարող ենք ծանօթանալ մի քանի ընդհանուր պայմանների հետ, որոնք ներգործում են բոլորի համար միատեսակ և օգնում են աշխատանքի արդիւնաբերութեան յաւելման:

Առաջին այդպիսի պայմանը կարելի է համարել աշխատանքի բաժանումը: Դուք, գուցէ, տեսել էք երբեքիցէ, ինչպէս որմնագիրները աղիւսներ են հասցնում իրենց ձեռքով շինուող տան վերին յարկերը, յաճախ, փոխարէն տեղափոխելու աղիւսները ձեռքերի վրայ կամ կրելու պատգարակներով նրանք շարքով կանգնում են սանդուխների վրայ և տալիս են ամեն մի աղիւս ձեռքից ձեռք ներքեից վերև: Այդ եղանակը աւելի յարմար է, որովհետև աւելի պակաս ժամանակ է պահանջում քան ուղղակի տեղից տեղ կրելը: Գնդասեղային Փարբիկում իւրաքանչիւր գնդասեղ առաջ շինում էր ոչ մի բանուոր սկզբից մինչև վերջը, այլ շատ (մօտ 20) բանուորներ, որոնցից իւրաքանչիւրը ամբողջ գնդասեղը չէր շինում, այլ միայն նրա մի մասը: Մէկը ձգում է մափտուլը, միւսը նրան ուղղաձիգ էր դարձնում, երրորդը կտրում էր, չորրորդը սրում էր, հինգերորդը կտրուացնում ասեղի գլխիկը և այլն: Միայն գնդասեղի գլխիկը երկու կամ երեք վարպետներ էին բանում, որոնցից իւրաքանչիւրը առանձին գործ էր կատարում: Նոյնկերպ խաղաթղթերի պատրաստումը բաժանուած էր աւելի քան 70 մասնագէտ բանուորների մէջ: Ֆարբիկներում, մեծ մեքենայական արդիւնագործութեամբ, իւրաքանչիւր բանուոր կատարում է ընդհանուր աշխատանքի միայն շատ չնչին մասը և երբէք չի շինում ամբողջ իրը: Արդ, ինչ նպատակով է աշխատանքը բաժանում մի քանի անձանց մէջ, ինչու գնդասեղները, օրինակ, կամ խաղաթղթերը չի շինում մի բանուոր—Որովհետև, աշխատանքի բաժանումը չափազանց աւելացնում է նրա արդիւնատուծիւնը (բեղմնաւորութիւնը): Մտածէք, մարդ քանի գնդասեղ է կարող շինել մի օրում: Ասում են, թէ հազիւ շինի մէկը և յամենայն դէպս 20 հատ չի շինի: Իսկ մի փոքրիկ գործարանում, առանց բոլոր նորագոյն մեքենաների, աշխատանքի բաժանման պայմանում, 10 բանուոր շինում էին օրեկան 48,000 գնդասեղից աւելի,

կամ իւրաքանչիւրը 4,800 հատից աւելի Ասում են որ եթէ բանուորը ինքը սկսէր խաղաթուղթ շինել, հաղիւ թէ օրը երկու հատից աւելի շինէր: Իսկ խաղաթղթից շինող ֆարբիկում աշխատանքի բաժանմամբ, 30 բանուոր օրեկան շինում էին 15,000 կարտ, կամ մի մարդ 500 հատից աւելի: Իւրաքանչիւրը կեանքում կարող էր տեսած լինել նման բան: Այնտեղ ուր մի բանի վրայ աշխատում են միասին չատ մարդիկ, աշխատանքը աւելի աճող է գնում, քան եթէ այդ մարդիկ առանձին-առանձին բանէին: Անգլիական առածը ասում է. «Երկու շուն միասին կը բռնեն աւելի շատ նապաստակներ, քան չորսը զատ-զատ»:

Արդ, ինչից է առաջանում աշխատանքի արդիւնաւորութեան այս ահագին աճումը աշխատանքի բաժանման դէպքում: Առաջինը՝ եթէ մարդ չի կարւում իր աշխատութիւնից, չի փոխում նրան, նրա մօտ խնայում է շատ ժամանակ, որ կորչում է, եթէ նա սկսի մի գործից անցնել միւսին: Եթէ բանուորը օրուայ մի մասը աշխատի դաշտում, իսկ մի մասը—ոստայնագործական գործիքի առաջ և անդադար փոփոխի այդ աշխատանքը, այն ժամանակ նա ոչմիայն շատ ժամանակ կը կորցնի դաշտից արհեստանոց և հակառակն պնայ դալու վրայ, այլև կը կորչի նաև այն ժամանակը, որ հարկաւոր է նրան նոր աշխատութեան համակերպուելու, դրստուելու համար: Եթէ արհեստաւորը սկսէր օրը մի բանի անգամ փոփոխել աշխատանքը զանազան արհեստանոցներում, այդ դէպքում շատ աւելի պակաս բան կը շինէր, քան այժմ: Երկրորդ՝ աշխատանքի բաժանման պայմանում շատ աւելանում է բանուորի ճարտարութիւնը կամ ճարպիկութիւնը: Հասկանալի է, նա ով միշտ շատ բազմազան բաներ է շինում, չի կարող այնպէս արագ, ճիշտ, ճարտարօրէն կատարել, ինչպէս նա որ իր ամբողջ կեանքը կատարում է միայն միևնոյն ոչ բարդ, պարզ աշխատանքը: Մարդ, որքան էլ լաւ փականագործ լինի, նա, անշուշտ չէր կարող այնպէս ճարպիկութեամբ յղկել գնդասեղի գլուխը, ինչպէս նա որ տասնեակ տարիներ իւրաքանչիւր օր ուրիշ բան չի շինում, այդ գլխիկներից բացի: Որքան էլ հմուտ լինի դարբինը, նա չի կարող շատ մեխեր շինել մի օրում, օրինակ, 200—300 հատ, սակայն լինում են 12 տարեկան մեխագործներ, որոնք կարողանում են շինել օրը 2300 հատ: Երրորդ՝ աշխատանքի բաժանումը նպաստում է նոր հնարներ գտնելու, մեքենաների և գործիքների մէջ բարեփոխումներ մտցնելու: Պարզ է եթէ միշտ բոլոր կեանքում միևնոյն գործիքի կամ մեքենայի հետ գործ ունենալ, աւելի հեշտ է յօրինել թէ ինչպէս է աւելի յարմար

նրան իր գործին «սաղացնել», քան եթէ այդ գործիքով միայն երբեմն բան ես շինում: Շատ նոր հնարներ են գտել բանուորները հէնց այն պատճառով որ միշտ, երկարատե կատարել են նոյն բանը և նոյն գործիքով կամ յարատե գործ են ունեցել մեքենայի նոյն մասի հետ:

Սակայն պէտք է մատնանշել և այն որ այդ բոլոր առաւելութիւնների հետ միասին աշխատանքի բաժանումը ունի և այլ շատ անձեռնտու կողմը: Երեւկայենք մեզ մի բանուոր, որ մասնագիտցրել է իրան մի գործի որեւէ մի փոքրիկ մասը կատարելու մէջ: Դիցուք նա միայն զիտէ գնդասեղ շինելու գործում միայն մաֆթուլ ձգելը: Քաշում է նա այն ամեն օր, օրեկան 12 ժամ, այդպէս բաշում է նա ամբողջ իր կեանքը: Ի՞նչ պէտք է լինի նրա հետ: Նա ժամանակ չունի մի ուրիշ բան սովորելու, որովհետեւ նրա ամբողջ օրը բոնուած է այդ աշխատանքով: Եւ հարկ էլ չկայ որ նա սովորի, քանի նրա աշխատավարձը աշխատութեան ուրիշ նոյնպիսի փոքր մասում (օր., գնդասեղի գլխիկներ յղկելիս) քիչ կամ բնաւ չի տարբերուելու այժմուանից: Ուրեմն, նրա գիտելիքները չեն կարող ընդարձակուել: Ընդհակառակը, եթէ նոյնիսկ առաջ նա ունէր գիտելիքներ, նա ստիպուած է մոռացութեան տալ այդ բոլորը այս մշտատե, անփոփոխ, նեղ, փոքրիկ աշխատութեան մէջ: Զարգացում, առաջադիմութիւն բանուորի համար այդ պայմաններում չըկայ: Նա ըթնում է, դառնում է այն մեքենայի մասը, որին շրջաթայուած է, որի վրայ բանելու ժամանակ ստիպուած է անդադար հսկել: Այդ դեռ քիչ է—նրա աշխատանքի լիակատար միակերպութեան պատճառով—նրա ոսկրները, մկանունքները ոչ սակաւ ժամանակի ընթացքում հիւանդոտ փոփոխութիւնների են ենթարկւում: Իւրաքանչիւր ոք գիտէ, օրինակ, որ մշտատե աշխատանքը, ծալապատիկ նստած, տալիս է ոտներին էլ խոանձին ծուռ ձև (օրինակ դերձակների մօտ): Այդպիսի դանազան ձևի խեղաթիւրոններ շատ են լինում գործարանային բանուորների մէջ: Վերջապէս, այդպիսի բանուորի օրավարձն էլ, պարզ է, որ չի աւելանում, որովհետեւ նա ընդ միշտ կապուած է միևնոյն գործի հետ: Այս պատճառներով պէտք է եզրակացնել որ աշխատանքի այդպիսի բաժանում, այսինքն այնպիսի գործեակներպ, որի ժամանակ ամեն մի բանուոր շինում է ոչ ամբողջ իրը, այլ միայն իրի մի մասը, թէև աւելացնում է հասարակութեան մէջ աշխատանքի արդիւնաւորութիւնը, բայց չափազանց ֆնասակար ազդեցութիւն է գործում բանուորների վրայ:

Նոյնպիսի ազդեցութիւն է թողնում աշխատանքի արդիւնաւորութեան վրայ նաև աշխատանքի համադրութիւնը, որ լինում

է բարզ և պարզ: Պարզ համադրութեան ժամանակ, ինչպէս և բաժանման ժամանակ, մի իր շինուում է շատ բանուորների ձեռքով: Սակայն բաժանման դէպքում—աշխատանքը բաշխուում է առանձին մարդկանց մէջ, որոնցից ամեն մէկը բանում է նրա առանձին մասի վրայ: Պարզ համադրութեան ժամանակ շատ մարդիկ միանում են (համադրուում են) նրա համար, որ կատարեն ամբողջ գործը միահամուռ: Այդ անուում է կամ այն պատճառով որ գործը պէտք է պայմանաժամին հասցնուի, կարճ ժամանակում (հատիկները թափուում են, եթէ հունձը ժամանակին չհաւաքել, խոտը չորանում է, եթէ նրան չհարել կանաչ), կամ այն պատճառով, որ գործը մի մարդու ոյժից վեր է (մեծ ծանրութիւններ բարձրացնելը կամ սիւներ տնկելը): Մասնայի, բազմաթիւ մարդկանց ոյժը խորտակում է այն խոչնդոտները, որոնց անկարող է յաղթել մի մարդ: Ինչքան և մի մարդը «չալիշ գար» աշխատի աշխատանքի վրայ, նրա գործը միշտ էլ սակաւ արդիւնատուր կը լինէր առանց միւս մարդկանց օգնութեան:

Վերջապէս, բարդ համադրութիւն կոչուում է բոլոր մարդկանց աշխատանքի համագումարը—իւրաքանչիւրին իր զործում: Ամեն մէկը շինում է ամբողջ իրը սկզբից մինչև վերջ: Դարբինը շինում է օրինակ արօրը, երկրագործը վարում է իր դաշտը: Դարբինը ծախում է երկրագործին նրան հարկաւոր արօրը, իսկ երկրագործը ծախում է դարբինին սրան հարկաւոր հար: Մինչև այժմ մարդկութիւնը ձգտում է ապրել այնպէս, որ իւրաքանչիւրը իր համար չարտադրի ամեն ինչ: Իւրաքանչիւրը կատարում է որևէ մի բան. երկրագործը՝ հաց, դարբինը՝ արօր, դերձակը՝ հագուստ, մսագործը՝ միս, ջուլհակը՝ մահուդ: Դրանք բոլորը իրանց գործուածքներով փոխարինուում են: Իւրաքանչիւրը անլի շատ բան է արտադրում, քան հարկաւոր է իրան, որպէսզի այն յանձնի նրանց, որոնք կարիք են զգում այդ բաների մէջ, և ձեռք բերած փողով գնի այն բոլորը, ինչ որ հարկաւոր է իրան: Քաղաքներում պարտաւում են արհեստներով, գիւղերում—ամենից շատ երկրագործութեամբ, այնտեղ ուր կան հանքեր—լեւնագործութեամբ. ուր կան անտառներ—անտառագործութեամբ և այլն: Այդ պարտաւումների այդ քաժամումներով կամ բարդ համադրութեամբ մարդիկ ստանում են ամենը ինչ որ գոհացում է տալիս իրանց և ուրիշ մարդկանց պահանջներին: Ահներև է այդ պարտաւումների այդկերպ բաժանումը կամ բարդ համադրութիւնը չի կարող այն չափով ունենալ այնպիսի ֆլասակար հետեանքներ բանուորների համար, ինչպիսին մենք տեսանք աշխատանքի բաժանումից: Սակայն

իւրաքանչիւրը հնարաւորութիւն է ստանում այդ ճանապարհով բարուսքել իր արդիւնաբերութիւնը, կատարելագործուել նրա մէջ և աւելի լաւ. աւելի ճարտար, շատ և արդիւնաւոր կերպով բանել:

Այդպիսով մենք իմացանք, որ աշխատանքի արդիւնաւէտութեան առաջին պայմանն է նրա բաժանումը և համադրութիւնը: Դիմենք երկրորդ պայմանին՝ աշխատանքի սղատութեան:

Իւրաքանչիւր ոք դիտէ, որ մահակի տակից, ստիպուած լինելով աշխատելը—մի բանի նման չէ: Միայն նա, ով հաւատացած է որ իր բանելուց օգուտ կը ստանայ ինքը, միայն նա է լաւ բանում: Իսկ եթէ նրա բանելուց օգուտը ստանում է ուրիշը, այն ժամանակ այդպիսի բանուորի աշխատանքը քիչ բան կը տայ, կը լինի պակաս—արդիւնաւոր: Այդպէս է հէնց ստրուկների և ճորտերի աշխատանքը: Առաջներում ամենուրեք գոյութիւն ունէին թէ մէկ և թէ միւս տեսակները, իսկ ազատ բանուորները շատ քիչ կային: Ստրուկը համարում էր աւարկայ և ոչ մարդ: Նրա բոլոր կայքը պատկանում էր տիրոջ: Տէրը իրաւունք ունէր նրան սպանել, ծախել, փոխել ուրիշի հետ: Ճորտը կապուած էր տիրոջ հողի վրայ, չէր կարող հեռանալ նրանից և պարտաւոր էր բանել իր տիրոջ համար: Գիտութեան, կրթութեան զարգացման հետ միասին և ստրկութիւնը, և ճորտութիւնը կամաց կամաց ոչնչացան բոլոր երկրներում և այժմ՝ Եւրոպայում արդէն ոչ մի տեղ գոյութիւն չունի, այլ մնացել է Աֆրիկայում, Ամերիկայում, բայց և այնտեղ եւրոպացիները ձգտում են որ բոլոր մարդիկ լինեն ազատ: Ռուսաստանում ճորտական իրաւունքը, ինչպէս յայտնի է, վերացուած է Ալէքսանդր II-րդ կայսրի կամքով 1861 թուականին: Այդ ստրուկների և ճորտերի աշխատանքը չի կարող իր արդիւնաւորութեամբ համեմատուել ազատ մարդկանց աշխատանքի հետ:—Յիշաւի, ի՞նչ կարիք ունեն նրանք շատ ոյժ բանեցնել աշխատանքի վրայ, եթէ նրանք գիտեն որ դրանից նրանց դրութիւնը չի բարւոքօրի, որ նրանք ոչինչ չեն ստանալ այն բանից, ինչ որ շինեցին: Չի կարելի մտածել, որ այդ յայմաններում բանուորների կողմից որեւէ ջանասիրութիւն կը դրժադրուի աշխատանքի մէջ: Երբեմն կարելի է որ միանգամից սկսեն աշխատել, եթէ սպառնում է մտրակը կամ մահակը, սակայն արդիւնաւորութեան այդպիսի աւելացումը երկարատեւ չի լինիլ, որովհետեւ կը վերանայ այն, հէնց որ պատժուելու վտանգը անցնի: Հաշիւները ցոյց են տալիս, որ ստրուկը աշխատանքի վրայ դնում է կէսից պակաս այն ոյժի, որ նա կարող էր դնել, եթէ ցանկար ֆորձել են հաշուել և գտել են թէ այն ինչ արժէր ճորտատիրոջ համար 3 կոպ. որոշ

բանակութեամբ խոտ հարելը, ազատ աշխատանքի դէպքում նստում է միայն $1/2$ կոպ.։ Երկու ազատ խոտհարներ այնքան խոտ կը քաղեն որքան հարում են վեց ճորտեր։ Ժիւնոյն ժամանակում։ Ահազատի աշխատանքի այդ պակաս արդիւնաւէտութիւնը վաղուց յայտնի էր իրանց ստրկատէրերին և ճորտատէրերին։ Լինում էին դէպքեր, երբ ստրկատէրերը մի քանի շտապ գործերը յանձնում էին իրանց վարձկան բանուորներին, և ոչ իրանց ստրուկներին կամ ճորտերին։ Մի քանի երկրներում տէրերը իրանք են բարուղքել իրանց ստրուկների ապրուստը, տալիս էին նրանց աշխատավարձի որոշ մասը և դրանով հասնում էին նրան, որ ստրկական աշխատանքը աւելի լաւ, աւելի արդիւնաւոր և իրանց տէրերի համար աւելի օգտակար էր դառնում։

Երբորդ պայմանը աշխատանքի արդիւնաւորութեան կայանում է նրանում որ աշխատանքի գործիքները պատկանեն իրանց աշխատուորներին։ Արդ, ի՞նչ է այդ «աշխատանքի գործիք» ասածը։ Առհասարակ աշխատանքի գործիք կարելի է անուանել այն ամենը ինչ որ օգնում է աշխատանքին, առանց որին չի կարող բան տեսնել աշխատանքը։ Այդ մտքով գործիք է կոչւում ոչ միայն մեքենան, գործին (инструментъ), այլև շինութիւնները, առանց որոնց չի կարող բան տեսնել բանուորը իր բանելու ժամանակ, և հողը, որ անհրաժեշտ է երկրագործին։ Բանուորը իրա համար շատ աւելի լաւ է բանում, քան ուրիշի համար։ Որքան աւելի շատ օգուտ կը ստանայ նա ինքը բանելուց, այնքան աւելի ոյժ և ջանք կը բանեցնի նա որպէսզի գործը աշոգ զնայ։ Այդ պատճառով աշխատանքը մի երկրում այնքան աւելի արդիւնաւէտ է, որքան աւելի գործիքներ են պատկանում նրանց, որոնք իրանք են բանում։ Նա ում պատկանում է հողը՝ խնայում է նրան, չի վարում, չի սպառում այնպէս, ինչպէս նա, ով այն վարձու է վերցրել։ Հողատէրը գիտէ որ նա պէտք է խնայի հողի ոյժը, որպէսզի ապագայում նրանից հասոյթ ստանայ։ Իսկ նա ով վարձել է հողը երկար ժամանակով նա պահպանում է այն միայն մինչև այն ժամանակ, երբ մօտենում է տիրոջ վերադարձնելու պայմանաժամը։ Ով կարճ միջոցով է վարձել հողը նա սկի հարկ էլ չունի այդպէս վարուելու, նա ջանում է իր համար կորդել ամենամեծ հասոյթը, ուշ չդարձնելով ապագայի մասին։ Նմանապէս գործատէրից առճիկ ստացող ոչ մի բանուոր բանի չի դնի իր բոլոր ոյժերը—որովհետև նրա առճիկը դրանից խօմ չի աւելանալ։ Միայն ինքը գործատէրը, որ ամբողջ շահը ինքն է ստանում, կարող է աշխատել իր բոլոր ոյժերի լարումով։

Նոյեմբեր, 1906.

Վերջապէս, յիշենք արդիւնքի արդիւնաւէտութեան չորրորդ, ամենագլխաւոր պայմանի մասին, այն է՝ երկրի մէջ ղիտութեան զարգացման մասին: Եւ արդէն ասացի որ բնութիւնը տալիս է ոյժերը, որոնցով օգտուում է մարդ իր արդիւնաբերական գործունէութեան համար: Բնութեան նուաճումը մարդու կողմից հէնց կայանում է նրանում որ այդ ոյժերը հակադրուում են իրար այնպէս, որպէսզի նրանք ծառայեն մարդու նպատակներին: Հասկանալի է որքան աւելի նուաճել բնութիւնը, որքան առաւել ստիպել բնութեան ոյժերին ծառայել իրան, այնքան պակտս սշխատանք է մնում իրան մարդուն, կամ որ նոյնն է՝ աշխատանքի նոյն քանակով կարելի է աւելի շատ բան անել, այսինքն այնքանով աշխատանքը դառնում է աւելի արդիւնաւէտ: Հետեւեալ, աշխատանքի արդիւնաւէտութեան համար անհրաժեշտ է բնութեան օրէնքների ղիտութիւնը: Միայն այն դէպքում, երբ մենք մտնում ենք բնութիւնը, նրա ոյժերը, այն օրէնքները, որոնց նրանք ենթարկւում են, միայն այն ժամանակ ենք կարող մենք աւելի աջողակ ձևով նուաճել նրանց, ստիպել այդ ոյժերին բանել մեզ համար և աշխատանքի նոյն քանակով անհամեմատ աւելի բան շինել: Շատ առաջներում, երբ մարդիկ չգիտէին ինչպէս շինել ջրաղացներ կամ քամաղացներ, նրանք ահագին քանակի աշխատանք էին վատնում հացահատիկները ալիւր դարձնելու համար: Այդ մտքով ծանօթութիւնը ջրի և քամու ոյժի հետ անհաշուելի օգուտներ բերաւ մարդկութեան: Որքան անգամ շատ ժամանակ էին վատնում մարդիկ փոխադրութեան, ապրանքների տեղափոխութեան վրայ առաջ, երբ դեռ չգիտէին շոգու գորութիւնը, չգիտէին երկաթուղի և շոգենաւ շինել: Որքան անգամ աւելի արագ է ցորենը կալւում շոգեշարժ կալսիչի, քան կամայով կամ շղթայով! միթէ գիտութեան զարգացումը չէր որ նպաստեց կրճատել այդ բոլոր դէպքերում աշխատանքի և ժամանակի քանակը: Նայէք ձեր շուրջը: Իւրաքանչիւր նոր արօր, նոր ցաքան, նոր գործիք, որ ժամանակի ընթացքում դառել է անհրաժեշտութիւն տնտեսութեան կամ արհեստի մէջ—արդիւնք է գիտութեան առաջխաղացման: Ուստի ղիտութիւնը ահագին տնտեսական ոյժ է:

3. ԿԱՊԻՏԱԼ

Կապիտալի կամ դրամագլխի հասկացողութիւնը.—կապիտալի զոյացումը.—նրա գործադրութիւնը.—նրա բաղադրիչ մասերը.—չիմնական եւ քրճամուրհական կապիտալ:

Մենք քննեցինք արդիւնագործութեան երկու պայման-

ները. բնութիւնը և աշխատանքը: Մեզ մնում է ծանօթանալ երրորդի՝ կապիտալի հետ:

Մենք արդէն յիշեցինք որ առանց գործիքի անհնար է որ և է արդիւնաբերութիւն: Դատարկ ձեռներով մարդ ոչինչ չի կարող անել: Երկրագործութեան, արհեստների համար անհրաժեշտ են առանձնաշատուկ գործիքներ: Եթէ մէկը իր ապրուստը հայթայթում է միայն որսորդութեամբ և ձկնորսութեամբ նոյն իսկ նրան հարկաւոր է հրացան կամ աղեղ նետերով, կամ ձկնորսական պարագաներ: Յետոյ, մարդկանց արդիւնաբերական գործողութեան մեջ անհրաժեշտ է հում նիւթ, այսինքն այն նիւթը, որ ենթարկւում է մշակութեան նախ քան նրան կը սկսեն գործածել: Վերջապէս, աշխատանքի արտադրած իրերը պէտք է պահպանուեն, ինչպէս և գործիքները: Դրա համար հարկաւոր են շինութիւններ, որոնք անհրաժեշտ են բանուորներին բանելու ժամանակ: Իւրաքանչիւր արդիւնագործութիւն պահանջում է աշխատանքի որոշ միտումներ (գործիքների, հում նիւթի, շինութիւնների ոյժի վրայ), որոնք կատարուած լինէին նախ քան այդ արդիւնագործութեան սկսուիլը: Առանց այդ անհնար է ինքը արդիւնագործութիւնը: Այդ բոլոր միտումները կոչւում են կապիտալ:

Հետեւաբար, կապիտալը նախկին աշխատանքի արդիւն է. ինչպէս գիտենք բնութիւնը ձրիաբար ոչինչ չի տալիս մարդուն: Ձրիաբար նա չի տալիս և կապիտալ, որ կարող է երևան գալ միայն այն պատճառով, որ առաջուց միջեցին աշխատանքի որոշ քանակութիւն այդ կապիտալը արտադրելու համար: Յետոյ, կապիտալ կարող է կոչուել միայն այն իրը, որ հարկաւոր է նոր իրեր արտադրելու համար: Կապիտալ չի կոչուելու այն ամենը, ինչ որ հարկաւոր է մարդուն անմիջական գործադրութեան համար, այլ միայն այն, ինչ որ հարկաւոր է նոր իրեր շինելու համար: Ուստի կապիտալ չէ տունը, որի մէջ մենք ապրում ենք, հացը որ մենք ուտում ենք, սեղանը, որի վրայ գրում ենք: Սակայն տունը, որի մէջ գետեղուած է արհեստանոցը, հացը, որով մենք կերակրում ենք բանուորներին, սեղանը, որի վրայ ամբարած են փականագործական ձմրոցները, — այդ բոլորը կապիտալ է, որովհետեւ այդ բոլորը ծառայում է նոր արդիւնագործութեան:

Դրա մէջ են պարունակում երկու անհրաժեշտ պայմանները, որպէսզի որեւէ իր կաշուի կապիտալ: Իրը պէտք է լինի 1) նախորդ աշխատանքի արդիւնք և 2) ծառայի իր արդիւնաբերութեան: Հետեւաբար. կապիտալ է կոչւում մարդու ձեռքով շինուած իւրաքանչիւր առարկայ, որ պիտի ծառայի նոր արդիւնաբերութեան համար:

Արդ, թնչպէս է կարող առաջ գալ կապիտալը:

Ենթադրենք որ ձկնորսը ապրում է նրանով որ ձնոներով բռնում է ձուկ և կերակրում նրանով: Դիցուք որ նա որևէ այլ միջոց ապրուստի չունի: Եթէ այդ ձկնորսութիւնը բռնում է նրա ամբողջ օրը, և եթէ օրուայ ընթացքում նրան կ'աջողուի բռնել ոչ աւել քան որքան հարկաւոր է իր և իրա ընտանիքին կերակրելու համար, այդ գէպքում նրան ժամանակ չի մնալ որպէսզի իր համար ձեռք բերի ձկնորսական պարագաներ: Ուռկան, ցանց, նաւ և այլն ձկնորսական պարագաները իհարկէ կ'աւելացնէին նրա աշխատանքի արդիւնաւէտութիւնը: Նրանց միջոցով նա զգալի չափով կ'աւելացնէր բռնած ձկների քանակութիւնը: Սակայն, որպէսզի այդ ձկնորսական պարագաները շինի, նրան հարկաւոր է ժամանակ կամ անհրաժեշտ փող, որ այդ պարագաները գնի: Բայց մեր ձկնորսը ժամանակ չունի: Նրա ամբողջ օրը բռնուած է՝ ձկնորսութեամբ իրան կերակրելու համար: Նա փող էլ չունի, որովհետև օրեկան նա բանում է միայն այնքան, որքան հարկաւոր է իր և իրա ընտանիքի ապրուստի համար: Վաճառելու համար նրան ոչինչ չի մնում: Ուրեմն թնչպէս է կարող նա պարագաներ ձեռք բերել, այլ խօսքերով: Թնչպէս նա կապիտալ ձեռք կը բերի: Ենթադրենք յետոյ, որ ձկնորսի աւելացած ճարպիկութեան շնորհիւ, կամ ձկների առատութեան շնորհիւ, կամ առհասարակ որևէ այլ պատճառներով ձկնորսի աշխատանքի արդիւնաւէտութիւնը աւելացաւ, որ նրա օրեկան որսը սկսեց ապահովել նրա սնունդը ոչ միայն մի օրով, այլ, օրինակ, երկու օրով: Այժմ նրա մօտ մնում է որոշ քանակութեամբ ժամանակը պարապ: Երկու օրից մէկը այժմ նա կարող է կամ ոչինչ չանել, կամ որևէ այլ բանի գործադրել: Եթէ նա կը բանեցնի այնպէս որ իր համար շինի արդիւնաբերութեան գործիք (թոռ, ուռական, նաւ և այլն) կամ այնպէս որ ձուկն բռնի վաճառքի համար, որպէս զի յետոյ գնի այդ արդիւնաբերական գործիքները, այն ժամանակ նրա մօտ երևան կը գայ կապիտալ: Իսկ եթէ ազատ ժամանակը կը գործադրի ուրիշ իրեր շինելու վրայ, որոնք հարկաւոր չեն արդիւնաբերութեան մէջ, այլ հարկաւոր են միայն իր սեփական գործունէութեան համար (օրինակ իր համար աման-չաման կը շինի կամ հագուստ կը կարի), այդ դէպքում նա առաջուայ պէս կապիտալ չի ունենալ:

Այդպիսով երկու պայման են հարկաւոր որպէսզի երևան գայ կապիտալը. 1) պէտք է որ աշխատանքի արդիւնաւէտութիւնը այնքան աճի, որպէսզի մի օրում կարելի լինի աւելի բան շինել, քան որ-

քան հարկաւոր է բանուորի եւ նրա ընտանիքի համար: 2) Պէտք է որ օրեկան ապրուստը հայթայթելուց յետոյ մնացած ազատ ժամանակը զործադրուի արդիւնաբերական գործիքների քանակը աւելացնուլ կամ որակը կատարելագործելու վրայ: Կարճի էր արդեօք աւելանալ մարդու կապիտալը, եթէ նա օրեկան ուղիղ այնքան արտադրէր, որքան ուզում է: Իհարկէ, ոչ: Կարճի է արդեօք աւելանալ գործատէրի կապիտալը, եթէ բանուորը նրա համար շինէր միայն այնքան, որքան իրան վճարւում է իբրեւ ռոճիկ: Իհարկէ, ոչ: Գործատէրի համար միայն այն ժամանակ է ձեռքնառու բանուոր ունենալ, երբ նրա աշխատանքը այնքան արդիւնաւէտ է, որ նրան տուած ռոճիկը ծածկւում է յաւելումով, օգուտով: Միայն այն ժամանակ է հնարաւոր նրա կապիտալի աճումը:

Այդ ճանապարհով է գոյանում կապիտալը: Պարզ է որ նա հանդիսանում է իբրեւ աշխատանքի արդիւնների խնայողութիւն: Եթէ ես ինձ համար ցորեն հայթայթեցի միայն սնունդի համար՝ այդ դէպքում ես սպառեցի իմ աշխատանքը: Ծորենից ես հաց թխեցի, կերայ այն—և աւելի ոչինչ: Ոչ մի նոր իր ես դրանից չստացայ: Ընդհակառակը, ես ոչնչացրի որոշ առարկայ—ցորենը: Իսկ եթէ ես շինեցի կացին, այդ դէպքում ես խնայեցի այն աշխատանքը, որ ես գործադրեցի իր արդիւնաբերելու համար: Այդ աշխատանքի արդիւնքը—կացինը երկար ինձ կը ծառայի իմ ուրիշ աշխատանքների համար և կարող է ինձ համար ապագայում շինել շատ հարկաւոր իրեր: Բայց կապիտալը, իհարկէ, մոխում է: Մանուածքը ոչնչանում է, երբ ես նրանից կտոր եմ շինում. ածուխը այրւում է դարբնոցում, կացինը կտորւում է, շինութիւնը քայքայւում է: Արդ, ի՞նչպէս է կարող մոխուել այն, ինչ որ խնայւում է: Հէնց այդտեղ է ընկած կապիտալի ամենակարեւոր տարբերութիւնը մարդու աշխատանքով արտադրած իւրաքանչիւր այլ առարկայից: Կապիտալը մոխում է նրա համար, որ վերածնուի նոր կերպարանով, իսկ ամեն մի առարկայ մոխում է անդարձ: Մանուածքը ոչնչանում է, բայց նրա փոխարէն երևան է գալիս հիւստածքը: Ածուխը այրւում է, սակայն դարձնի մօտ դրա շնորհիւ երևան է գալիս վաճառման համար նոր առարկայ: Կացինը կտորւում է, սակայն այն պատճառով որ մինչ այդ նա օգնեց մարդուն շատ իրեր շինելու: Արհեստանոցը հնանում է, բայց մինչ այդ նրա մէջ շինուել են շատ իրեր: Իսկ եթէ կիրակուրը կերուել է, հագուստը մաշուել, տունը, որի մէջ մենք ապրում ենք հնացել է,—այդ առարկաները կորչում են անվերադարձ և ոչ մի նոր իր մարդու համար չեն բերում: Պէտք է ամուր յիշել

կապիտալի այդ մսխումը որ և է այլ առարկայի մսխումից: Յետոյ մենք կ'իմանանք, որ կան այնպիսի կապիտալներ, որոնք հենց նրանով են օգուտ բերում մարդուն, որ մսխում են միանգամից:

Այդպէս ուրեմն, մենք իմացանք թէ ինչ է կապիտալը, ինչպէս է նա գոյանում և ինչպէս է նա մսխւում: Այժմ տեսնենք ինչպիսի առարկաներն են կեանքի մէջ կապիտալ կոչւում, ինչից են կազմւում մարդկանց կապիտալները:

Առաջին, կապիտալ են կոչւում հում նւթերը: Ամեն մի հիւսուածագործարանում հարկաւոր է կտաւաթել, կտւ կանեփ, կամ բուրդ, կամ բամբակ: Ամեն մի դարբինին կամ փականագործին հարկաւոր է երկաթ, պողպատ: Ամեն մի սեղանագործին, հիւսնին—փայտեղէն և այլն: Այդ բոլորը կոչւում է հում նիւթ: Այդ նիւթը ստացւում է և այնպիսի կերպի բերւում, որ դառնում է պիտանի մշակման համար: Այդ բոլորի վրայ, ուրեմն, արդէն մսխւած է մարդկային աշխատանք, նախ քան նա մտնում է նոր արդիւնագործութեան մէջ (ծառը, օրինակ, կտրւում է, սղոցւում, տեղափոխւում և այլն):

Երկրորդ, կապիտալ են կոչւում բոլոր զործիքները, մեքենաները և բոլոր շինութիւնները որոնք օգնում են աշխատանքի արդիւնաւէտութեան (հիւանի, դարբնի և միւսների գործիքները, շոգեմեքենան, գիւղատնտեսական և այլ գործիքներ—գութաններ, արօրներ, կալսիչներ և այլն, հրկաթուղի, շոգենաւ և այլլն և այլն): Պարզ է որ այդ բոլորը արդիւնք է մարդու առաջուց կատարած աշխատանքի—և այդ բոլորը ծաւայում է նոր արդիւնագործութեան:

Երրորդ, կապիտալ են կոչւում և տնային անասունները: Այդ անասունները ի հարկէ չեն ստեղծւում մարդու աշխատանքով: Սակայն նրանց խնամելու, նրանց կերակրելու համար շատ աշխատանք է մսխւում: Եւ որովհետեւ սրանք օգնում են մարդուն արդիւնաբերութեան մէջ, ուստի մենք կարող ենք նրանց նոյնպէս կապիտալ անունը տալ: Եզները, որոնցով մենք հերկում ենք, ձիերը, որոնցով մենք շարժւում ենք կալսիչները կամ ձիթահանը և այլն այդ բոլորը, իհարկէ կապիտալ է:

Չորրորդ, կապիտալ է կոչւում այն բարուեցումը, որ մարդ կատարում է շրջակայ բնութեան մէջ, նրանից աւելի օգուտ ստանալու նպատակով: Անջրի անապատում ուռգումն են մշտցնում, ջրհորներ, ջրամբարներ են շինում, որպէսզի հնարաւոր լինի հացահատիկներ ցանել, անասուն պահել: Մի քանի ցած

ծովափներում պատնէշներ են շինում որպէսզի պաշտպանուեն ալիւների գրոհից: Անպտուղ հողի մէջ մտցնում են պարարտ (աղբ կամ արուեստական պարարտներ), որպէսզի հողը հունձ տայ: Մեծ սարերը ծակում են անցքերով (տունել), որպէսզի կարելի լինի ճանապարհ բանալ և այլն: Այդ բոլորը հետևանք է մարդու ուժեղացրած աշխատանքի և անում է նրա համար որ ընդարձակուի, աւելացնուի արդիւնագործութիւնը:

Հինիւրորդ, կապիտալ են կոչւում բոլոր շինութիւնները, որոնք ծառայում են իբրև աշխատավայր կամ շինւած իրերի ամբար: Այդ կարգին են պատկանում բոլոր արհեստանոցները, գործարանների շինութիւնները, ամբարները, խանութները և այլն, — մի խօսքով բոլորը ինչ որ ծառայում է արդիւնագործութեան հովանաւորելով օդի, ցրտի, ցածի, կրակի ազդեցութիւնից և ամեն տեսակ ֆիզիքական անբարեպատեհ երևոյթներից:

Վերջապէս, վեցիւրորդ, կապիտալ է կոչւում բանուորներին ապրուստ հայնայթելու համար նշանակուած բոլոր միջոցները որևէ արդիւնագործութեան մէջ: Եթէ ես բանուոր չունեմ և ապրում եմ միայն իմ աշխատանքով—կարճ է արդեօք կապիտալ անուանուել իմ կերակուրը, հագուստը, բնակարանը: Այդ բոլորը իհարկէ, նախրող աշխատանքի արդիւնք է, սակայն ծառայում է նաև որ արդիւնագործութեան համար, թէ ոչ: Իհարկէ, ոչ: Մարդ ուտում է որ ապրի, և ոչ նրա համար որ նորից բանի: Նա կը կերակուրէր նոյնիսկ այն ժամանակ, եթէ չբանէր: Ուստի սյդ ամենը չի կարելի կապիտալ կոչել: Սակայն եթէ ես կերակուրում եմ իմ բանուորներին, տալիս եմ նրանց ոռճիկ, շինում եմ նրանց համար խրճիթ, արդեօք իմ կապիտալը կըլինի նրանց կերակուրը, այդ փողերը, այդ խրճիթը: Իհարկէ այո: Այդ ամենը առաջուայ նման—աշխատանքի արդիւնք է: Նոր արդիւնաբերութեան համար է արդեօք նա յատկացրած: Իհարկէ, յատկացրուած է: Ես բանուորներին կերակուրում եմ ոչ այլ բանի համար, եթէ ոչ նրա, որ նրանք դրա փոխարէն ինձ համար որոշ աշխատանք կատարեն: Ուստի բոլոր միջոցները, որոնցով վրձարւում է բանուորի աշխատավարձը, նրա գործատէրի համար կապիտալ է կոչւում:

Այդպէս են կապիտալի բաղադրիչ մասերը: Մեզ մնում է յատկանշել շատ կարևոր տարբերութիւններ նրանց մէջ, այն է խօսել հիմնական և շրջանառական կապիտալի մասին:

Մենք գիտենք որ կապիտալը մախուում է: Արդեօք միատեսակ են մախուում բոլոր կապիտալները: Եթէ դարբնանոցում բովի մէջ գցուած է ածուխ—նա իսկոյն և եթ այրւում է: Եթէ բանեցնում է փայտեղէնը, նա կարող է ծառայել միայն

մի անգամ: Այդ տախտակից կարելի է իր շինել, իսկ յետոյ արդէն այդ տախտակը ոչ մի արդիւնազործութան չի ծառայում: Իսկ եթէ ես ինձ համար գութան շինեցի, նա արդէն չի ոչնչանում նրանից յետոյ, երբ ես նրա միջոցով ակոսեցի: Նա ինձ երկար է ծառայում, ես նրա միջոցով շատ դեսիատին տարածութիւն եմ վարում, մինչև որ նա անուշտք է դառնում գործածութեան համար: Եթէ նա իւրաքանչիւր տարի վարում է 50 դեսիատին և այդպէս անդադար բանում է 5 տարի, ուրիմն, ընդամենը նա կը բանի 250 դեսիատին: Այնտեղ ամբողջ ածուխը և ամբողջ տախտակը մի իրի վրայ են մսխւում: Այստեղ իւրաքանչիւր դեսիատինի վրայ մսխւում է միայն 1/250 մասը գութանի (կամ այն փողի, որ նրա հանար վճարուած է): Այդ տարբերութիւնը չափազանց կարևոր է: Յետոյ, ուշք դարձրէք այն բանի վրայ, որ ածուխը և տախտակը հէնց նրանով են օգուտ բերում, որ ոչնչանում են: Ինչո՞վ է օգտակար ածուխը: Հէնց նրանով, որ այլուում է: Ինչո՞վ է օգտակար տախտակը: Նրանով, որ պիտանի է զանազան իրեր շինելու: Չայրո՞ւի ածուխը, տախտակը իրեր շինուելու համար պիտանի չլինի— նրանք չէին բերիլ իրանց մաս օգուտը մարդուն, չէին լինի կապիտալի հաշուում: Ընդհակառակը, որքան երկարատեւ է ծառայում գութանը, այնքան նա աւելի օգտակար է մարդուն: Նա օգտակար է ոչ նրանով, որ ոչնչացնում է, այլ նրանով որ նրան ծառայում է և այնքան առաւել է նրա օգուտը, որքան երկարատեւ է ծառայութիւնը: Ինչ օգուտ կը լինէր երկրագործութիւնից, եթէ իւրաքանչիւր դեսիատինի համար նոր գութան պահանջուէր!

Ուրիմն, նայած այն ձևին, թէ ինչպէս է կապիտալը մսխւում, վերջինս կարող է լինել երկու տեսակի: Կամ նա մսխւում է միանգամից, կամ աստիճանաբար: Առաջին դէպքում նա իր կոշտիմն է կատարում նրանով որ ոչնչանում է, փոխում է ձեւը: Երկրորդ դէպքում նրանով որ շարունակում է իրա գոյութիւնը պահպանել: Առաջին դէպքում նա կոշտում է շրջանառական կապիտալ, իսկ երկրորդ՝ հիմնական: Հիմնականը ծառայում է շատ գործերում, ոչնչանում է դանդաղօրէն, աստիճանաբար և վերականգնւում է մաս-մաս շատ արտադրած առարկաներում: Շրջանառական դրամագլուխը ծառայում է միայն մի գործի և օգտակար է իր ոչնչացումով, ոչնչանում է միանգամից և վերականգնւում ամբողջապէս իրա արտադրած մի առարկայի մէջ: Մեր օրինակով գութանը վերականգնւում է 250 դեսիատինի մէջ, այսինքն 250 դեսիատինի հասոյթի մէջ պարունակւում է այն ծախքը, որ արուած է գութանի վրայ: Բայց եթէ 1 ֆ. ածուխը հարկա-

ւոր է մեկ արդիւնաբերելու համար, ուրեմն մեկից ստացած հասոյթի մէջ վերականգնուած է, պարունակուած է 1 ֆունտ ածուխ գնելու համար արած ծախքը:

Միանգամայն հասկանալի է, որ կապիտալների վեց բաղադրիչ մասերից շրջանառական կապիտալին են պատկանում հոլմ նիւթերը եւ բանուորների պահպանութեան համար միջոցները: Միայն դրանք մսխուած են միանգամից: Բոլոր միւսները մսխուած են դանդաղօրէն, ծառայում են շատ արդիւնագործութիւնների, ուստի պատկանում են հիմնական կապիտալներին:

Որքան աւելի են ընդարձակուած մարդկանց գիտելիքները, որքան աւելի է ընդարձակուած նրանց արդիւնարբերական գործունէութիւնը, այնքան աւելի է փոխարինւում ձեռքի աշխատանքը մեքենայականով, որ շատ աւելի արդիւնաւէտ է,— հետեւաբար, շրջանառական կապիտալները փոխարինւում են հիմնականներով: Արդեօք միշտ է ձեռնտու այդ փոխարինումը անել: Եթէ ջուհակը ձեռներով տարին 600 արշին մահուդ է գործում եւ եթէ այդ վայրում աւելին ծախել անկարելի է, արդեօք ձեռնտու է թանգ արժող մեքենան, որ կարող է տարին գործել 6000 արշին, մի քանակութիւն որ սպառուելու տեղ չունի: Ի հարկէ ոչ, 5400 արշինը չեն գտնիլ իրանց համար գնողներ եւ իզուր տեղը կը կորչեն: Միայն այն ժամանակ, երբ մեքենայով նորից արտադրած բոլոր իրերը կարող են ծախուել, կարող են սպառուել, միայն այդ դէպքում ձեռնտու է լինում փոխարինել ձեռքի աշխատանքը մեքենայականով: Այդտեղ կայ եւ այլ պայման, որից կախուած է մեքենայի ներմուծման ձեռնառութիւնը: Եթէ, օրինակ, մեքենան իր բանելու ամբողջ ընթացքում մատակարարեց իրեր ընդամենը 100 ըուբլուց աւելի, քան նոյն ժամանակամիջոցում դրանից առաջ առանց նրան արտադրւում էր այդ իրերից, իսկ ինքը մեքենան արժէ 200 ը., եւ նոյն իսկ թէկուզ 100 ը.— արդեօք ձեռնտու է ներմուծել նրան: Ակնհերե է որ շահուէտ չէ կամ, առնուազն, անօգուտ է: Նա շահաւէտ կը լինի միայն այն դէպքում, եթէ մեքենայի իրա գինը աւելի պակաս է քան նրա արտադրած աւելորդ իրերի արժէքը եւ որքան պակաս, այնքան աւելի շահաւէտ է:

D.